

ORGANIZACIJA VASPITNO-OBRAZOVNOG RADA U KOMBINOVANOM ODJELJENJU

SAŽETAK U radu su sistematizovana postojeća znanja u teoriji i praksi u vezi sa specifičnostima rada u kombinovanom odjeljenju. Svjedoci smo da se u današnje vrijeme u mnogim, naročito seoskim sredinama, smanjuje broj učenika u školi, te je potreba za organizovanjem nastave u kombinovanim odjeljenjima sve veća.

Nastavni rad u kombinovanom odjeljenju je složen i teži od rada s jednim razredom. Rad u kombinovanom odjeljenju zahtijeva mnogo više vremena za pripremanje nastavnika, više nastavnih sredstava i pomagala, primjenu različitih metoda i tehnika i didaktičko-metodičkog znanja nastavnika. U našoj pedagoškoj teoriji, a ni na fakultetima, ne brine se dovoljno o osposobljavanju nastavnika razredne nastave za rad u kombinovanom odjeljenju.

U radu je dat prikaz broja kombinovanih odjeljenja u osnovnim školama na području grada Gradačca. Iz navedenog prikaza može se zaključiti da u kombinovanom odjeljenju radi svaki treći nastavnik razredne nastave ili 26,74 % nastavnika, što ukazuje na važnost boljeg osposobljavanja budućih nastavnika razredne nastave za rad u kombinovanom odjeljenju.

KLJUČNE RIJEČI: škola, kombinovano odjeljenje, nastavnik, učenik, organizacija, rad.

1. Uvod

Kombinovana odjeljenja jesu pedagoška realnost, ne samo naše zemlje, nego i mnogih drugih zemalja. Iako u kombinovanom odjeljenju radi gotovo svaki četvrti nastavnik razredne nastave, o takvoj se nastavi ne brine dovoljno ni u našoj pedagoškoj teoriji, a ni na fakultetima koji osposobljuju buduće nastavnike. Područne škole su najčešće škole s malo djece, nastava se obično provodi u kombinovanim odjeljenjima od dva, tri ili četiri razreda. Postoje i veće područne škole u kojima je nastava organizirana samo u čistim odjeljenjima. Ipak, karakteristično je za većinu područnih škola da se nastava provodi u kombinovanim odjeljenjima razredne nastave, o čemu će se u radu najviše i govoriti.

Velik dio nastavnika razredne nastave svoj radni vijek započne upravo u kombinovanim odjeljenjima. Kako za taj posao, tokom studiranja, nisu na adekvatan način osposobljeni, ne treba se čuditi što stalno slušamo, naročito od mladih prosvjetnih radnika koji rade u takvim odjeljenjima, na koji način da organizuju nastavu sa dva i više razreda u

zajedničkoj prostoriji. Nastavni rad u kombinovanom odjeljenju je složen i teži od rada nastavnika samo sa jednim razredom. To se ne odnosi samo na obradu nastavnih sadržaja (operativnu), provjeravanje i ocjenjivanje (verifikativnu) i primijenjenu naučenih znanja (aplikativnu), nego i na uvodni dio (preparativnu fazu) nastavnog rada. Rad u kombinovanom odjeljenju zahtijeva mnogo više vremena za pripremanje nastavnika, iziskuje raznovrsne nastavne aktivnosti, više nastavnih sredstava i pomagala, te strpljenja i znanja. Nastavnik mora biti osposobljen da u istom vremenskom periodu realizuje više nastavnih programa zavisno od broja kombinovanih razreda. Takođe, mora pravilno izraditi i raspored časova vodeći računa o najproduktivnijem vremenu i težini nastavnih predmeta tokom radnog dana. Kako nastavnik tako i učenici trebaju biti osposobljeni za pravilno korištenje različitih metoda i tehnika učenja. U kombinovanom odjeljenju je mali broj učenika, te su veće mogućnosti za individualni pristup kao i navikavanje učenika na samostalan rad. Zbog svega navedenog, težište nastave potrebno je prenijeti sa poučavanja na učenje, što ujedno predstavlja i prednost rada u kombinovanom odjeljenju.

2. Kombinovana odjeljenja – definisanje pojmova

U područnoj školi uglavnom se izvodi nastava od prvog do četvrtog razreda, tzv. razredna nastava, u čistim i u kombinovanim odjeljenjima, što ovisi o broju učenika. Kako su najčešće to škole s malo djece, nastava se obično provodi u kombinovanim odjeljenjima od dva, tri ili četiri razreda. Postoje i veće područne škole u kojima je nastava organizirana samo u čistim odjeljenjima. Ipak, karakteristično je za većinu područnih škola da se nastava provodi u kombinovanim odjeljenjima razredne nastave.

U posljednjih godinu dana, broj učenika u osnovnim školama u Tuzlanskom kantonu manji je za oko 1000, a uzimajući u obzir činjenicu da je ovakav negativan trend prisutan već godinama, nastava se sve češće, čak i u urbanim sredinama, počinje odvijati u kombinovanim odjeljenjima sa dva, tri pa čak i četiri razreda.

Kombinovana odjeljenja su pedagoška realnost kako naše tako i mnogih drugih zemalja, jer se smatraju realnim načinom organiziranja odgojno-obrazovnog rada u sredinama sa manje djece.

Različiti autori i zakonski i podzakonski akti uglavnom se slažu oko definisanja pojma „kombinovano odjeljenje“. Navest ćemo samo neke od definicija:

„Redovna škola može organizovati rad kombinovanih odjeljenja od I do IV razreda za istovremeno izvođenje nastave sa više razreda“ (Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju – prečišćeni tekst, *Službene novine*, 10/2020).

„Kombinovano odjeljenje – odjeljenje sastavljeno od učenika dva ili više razreda; formira se u školama sa manjim brojem učenika od predviđenog standardom“ (Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 44/17 od 16. 05. 2017).

„Ako, zbog malog broja učenika, nije moguće organizovati nastavu po razredima i odjeljenjima, odjeljenje se može formirati od učenika dva ili tri razreda (kombinovano odjeljenje). Kombinovano odjeljenje od dva razreda može imati do 20 učenika, a

kombinovano odjeljenje sastavljeno od tri razreda može imati do 15 učenika. O organizovanju kombinovanih odjeljenja odlučuje direktor škole, na prijedlog Nastavničkog vijeća“ (Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, *Službeni list Crne Gore*, br. 47/2017).

„Kombinovano odjeljenje je uzrasno i pedagoško-razvojno heterogena skupina učenika dva i više razreda sa kojima radi jedan nastavnik“ (Ćatić i Ramić, 1998: 23).

„Pod pojmom kombinirani odjel podrazumijeva se kombinacija dvaju ili triju razrednih odjela, a u školama s malim brojem učenika spajaju se prva četiri razredna odjela zajedno, u nepodijeljeni odjel“ (Lučić i Matijević, 2004: 19). Takvi se odjeli najčešće javljaju u seoskim područnim školama, a Markovac (2001) kao glavni razlog njihova postojanja, navodi mali broj učenika u razredima.

Kombinovana odjeljenja sačinjavaju učenici različite hronološke dobi. Kombinovana odjeljenja se, prema Lučić i Matijeviću (2004), organiziraju prema kriteriju dobi i broju učenika. Prema kriteriju dobi najčešće su kombinacije učenika prvog i drugog razreda, te trećeg i četvrtog, a to se još naziva bliža kombinacija. Kao razloge za organizaciju takve kombinacije navode „bliskost nastavnih programa, što omogućuje djelomično zajedničku organizaciju nastavnoga procesa, a u nekim nastavnim područjima i potpuno zajedničko planiranje i ostvarivanje odgojno-obrazovne djelatnosti te podjednako predznanje, podjednako razvijene sposobnosti i zanimanje učenika bliske starosne dobi“ (Lučić i Matijević, 2004: 19).

Ali, ovaj model spajanja razreda ima svoje nedostatke, jer „zbog mlađe strukture učenika otežano je izvođenje kvalitetnog samostalnog rada“ (Petrović, 2010: 268), a Bognar (1982) smatra važnim da nastavnik najviše pažnje posveti učenicima prvog razreda.

Razlog iz kojega se u nekim školama mogu naći kombinirana odjeljenja učenika prvog i trećeg razreda te drugog i četvrtog, jeste nedovoljan broj učenika određene dobi, tvrde Lučić i Matijević (2004). Neki didaktičari zalažu se za daljnje kombinacije, pa tako Filipović (citirano u Lučić i Matijević, 2004: 20) smatra da su učenici trećeg razreda dobno, intelektualno i socijalno razvijeni do te mjere da mogu samostalnim radom postići vidne rezultate, odnosno da uz pomoć nastavnika uspješno savladavaju zadatke i sadržaje koje nalaže nastavni plan i program. U ovom modelu „teže je stvoriti kompaktan kolektiv i provoditi odgojni rad, a rad u nastavi se gotovo isključivo svodi na podijeljeni način rada, što zahtijeva od nastavnika dosta napora, snalažljivosti i spretnosti (Bognar, 1982: 32).

Jedan od oblika rada u kombinovanom odjeljenju, koji navodi Markovac (2001), jeste tzv. rad u smjeni i pol. Dio nastave se u tom slučaju odvija u čistom, odnosno nekombinovanom odjeljenju. Najprije se izvodi nastava s učenicima jednog razreda, npr. od 8 do 10 sati, zatim se od 10 do 12 sati oba razreda spajaju i radi se zajedno, a od 12 do 14 sati ponovno se radi s jednim razredom, onim koji je došao u školu u 10 sati. Prema tome, nastava se u kombinaciji izvodi samo približno 2 školska časa, a sve ostalo vrijeme posvećeno je čistom odjeljenju jednog, odnosno drugog razreda. (Markovac, 2001: 109).

Najčešća kombinacija u praksi je kombinovano odjeljenje prvog i drugog te trećeg i četvrtog razreda. Problem prvog razreda može se riješiti „radom u tzv. 'smjeni i pol' u prvih nekoliko mjeseci na početku školske godine“ (Bognar, 1982: 33).

Prema Pedagoškim standardima i općim normativima za osnovni odgoj i obrazovanje TK – prečišćeni tekst (*Službene novine TK-a*, 2/18), određen je i najveći broj učenika:

- Kombinovano odjeljenje – dva razreda razredne nastave, minimalno 12, optimalno 17, maksimalno 22 učenika:
- Kombinovano odjeljenje – tri razreda razredne nastave, minimalno 10, optimalno 14, maksimalno 19 učenika:
- Kombinovano odjeljenje četiri razreda razredne nastave – minimalno 8, optimalno 10, maksimalno 12 učenika.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da su kombinovana odjeljenja takva odjeljenja u kojima istovremeno i u istoj učionici radi jedan nastavnik s dva ili više razreda.

U ovom radu želimo prikazati i jedan pozitivan primjer formiranja kombinovanog odjeljenja u Tuzlanskom kantonu (informacija preuzeta sa web stranice Vlade TK-a).

Osim formiranja kombinovanih odjeljenja u školama sa manjim brojem učenika, Vlada TK je 2018. godine dala saglasnost za organiziranje nastave osnovnog odgoja i obrazovanja u JU Univerzitetski klinički centar Tuzla, za učenike koji se nalaze na bolničkom liječenju.

Školske 2018/19. godine organizirano je kombinovano odjeljenje razredne nastave u JZU Univerzitetski klinički centar Tuzla, koje radi u sastavu JU Osnovna škola „Brčanska Malta“ Tuzla, a u odjeljenju radi jedan profesor razredne nastave. Kako su istakli nadležni Kliničkog centra Tuzla, na bolničkom liječenju u trajanju od 1–6 mjeseci u 2017. godine UKC Tuzla bilo je dvanaestoro djece školskog uzrasta. Tokom boravka u bolnici bili su isključeni iz procesa nastave, što im osim njihove bolesti, dodatno otežava normalno funkcionisanje i stavlja ih u neravnotežan položaj u odnosu na drugu djecu.

S obzirom da svako dijete ima pravo na obrazovanje, pa tako i za vrijeme boravka u bolnici, cilj Ministarstva obrazovanja i nauke TK-a bio je da učenicima, kroz nastavu u bolnici, pruži pozitivno iskustvo koje će učeniku omogućiti nastavak obrazovanja, te spriječiti strah od povratka u matičnu školu nakon izostanka s nastave.

„Učenik ne mora prekidati svoje obrazovanje samo zato što se nalazi na bolničkom liječenju, te mu se na ovaj način omogućava nastavak učenja u skladu s nastavnim planom i programom. Realizacija obrazovanja u bolnicama će doprinijeti psihičkom, emocionalnom i socijalnom oporavku učenika“ (Saopštenje iz Odjeljenja za informisanje Vlade TK).

3. Organizacija vaspitno-obrazovnog rada u kombinovanom odjeljenju

Rad u kombinovanom odjeljenju izvodi se po istim didaktičkim principima i istim nastavnim metodama kao i rad u odjeljenju koje čini samo jedan razred. Ali, za razliku od rada sa jednim razredom, istovremeni rad u istoj učionici sa dva i više razreda, ima izvjesnih specifičnosti.

Kao neke od odlika koje trebaju posjedovati nastavnici u kombinovanim odjeljenjima, Lučić i Matijević (2004) izdvajaju: temeljito pripremanje, raspoznavanje bitnog od nebitnog, sposobnost naizmjenične komunikacije, razvijene organizacijske sposobnosti i upravljanje različitim aktivnostima u isto vrijeme.

Strukturu nastavnog procesa u kombinovanom odjeljenju čini više časova koji se istovremeno odvijaju jedan pored drugog. Svaki od tih časova ima svoje posebne ciljeve i zadatke, svoje sadržaje, etape, metodiku i sl.

Neki didaktičari koriste termine „veliki čas“ kako bi označili čas u kombinovanom odjeljenju u cjelini i „mali čas“ da bi označili čas u svakom razredu pojedinačno. Dobru organizaciju i izvođenje časa nemoguće je zamisliti bez stvaralačkog odnosa nastavnika prema času i radne discipline učenika. Nesumljivo je da je organizacija časa u kombinovanom odjeljenju veoma složen zadatak za svakog nastavnika, a ta složenost se povećava porastom broja odjeljenja u kombinovanom odjeljenju.

3.1. Didaktički zahtjevi (principi) organizovanja časa u kombinovanom odjeljenju

Obzirom na činjenicu da u uslovima istovremenog rada sa dva i više razreda rijetko kada čas u svim razredima ima isti zadatak i namjenu, teško je govoriti o onakvoj vrsti „čistih“ časova obrade novog ili časova provjeravanja i utvrđivanja, kao što je slučaj u radu sa jednim razredom.

Metodička organizacija nastavnoga sata u kombinovanom odjeljenju ovisi i „o nastavnom sadržaju, o vrsti sata, o metodama, o izvorima, i o izmjenama socijalnih oblika“ (Lučić i Matijević, 2004: 27). Također je važno zapamtiti da „niti jednoga trenutka, niti jedan razred ili učenik ne bi smio biti bez svoga zadatka, obveze ili zaduženja“ (Petrović, 2010: 268). <https://image2.slideserve.com/4552861/vrsta-asova-u-kombinovanom-odjeljenju1-l.jpg>

U kombinovanom odjeljenju to će najčešće biti mješoviti čas na kome se i obrađuje novo gradivo i provjerava i utvrđuje pređeno gradivo. Obzirom na to da jedan od ovih oblika može preovladati na času, sve tipove časa u kombinovanom odjeljenju moguće je svesti na tri oblika: čas obrađivanja novog gradiva, čas obrade novog i ponavljanje pređenog gradiva i čas utvrđivanja gradiva.

Pored osnovnih, opštih principa i pravila kojih se treba pridržavati u nastavnom radu, u radu u kombinovanom odjeljenju postoje i posebni principi i zahtjevi kojih bi se svaki nastavnik trebao pridržavati. Ti principi su uslovljeni i proizilaze iz specifičnosti samih odjeljenja.

Krstivoje Špijunović, pozivajući se na Ladislava Bognara, navodi sljedeće didaktičke zahtjeve, koje možemo nazvati principima:

1. Jedan čas jedna nova nastavna jedinica.
2. Funkcionalna povezanost direktne i indirektne nastave.
3. Tihi rad obavezno treba provjeriti.
4. Duži direktni rad sa mlađim učenicima i sa razredom u kome se obrađuje novo gradivo.
5. Što su učenici mlađi to su etape njihovog samostalnog rada kraće i češće se smjenjuje direktni i individualni rad.

Pored ovih principa, možemo dodati da je obaveza pripremiti zadatke za samostalni rad i dopunske zadatke. Veoma važan elemenat nastavnog rada je izbor i sadržaj raznovrsnog materijala za samostalan rad učenika. To zahtijeva od nastavnika dosta razmišljanja o radu, dosta čitanja i pripremanja. Da se samostalan rad ne bi pretvorio u sredstvo za održavanje reda i mira, da ne bi služio da se njime samo ispuni vrijeme, nego da bi stvarno odgovarao svojoj pedagoškoj namjeni, on se nikako ne smije svesti na šablonski, dosadni rad. On mora biti raznovrstan, interesantan, i treba da sadrži poneki problem koji se može riješiti samo razmišljanjem, odnosno samostalnim naporom.

Ako se nastavnik pridržava opštih didaktičkih principa i prethodno navedenih posebnih principa rada u kombinovanom odjeljenju, uspjeh i rezultat u radu ne bi trebao da izostane.

3.2. Direktni i indirektni rad u kombinovanom odjeljenju

Osnovna karakteristika nastave u kombinovanom odjeljenju izmjena je neposrednog (direktnog) i posrednog (indirektnog) rada s učenicima, odnosno izmjena aktivnosti vođenih nastavnikom i samostalnih učeničkih aktivnosti. Lučić i Matijević (2004) navode da smjenjivanje tih oblika rada ovisi o organizaciji nastavnoga sata i dobi učenika, te ističu kako je u nekim situacijama potrebna češća izmjena.

U prvom i drugom razredu potrebno ih je češće izmjenjivati iz psiholoških razloga kako se učenici ne bi osjećali zapostavljeni i prepušteni sami sebi, zbog nemogućnosti duže usredotočenosti učenika na određene sadržaje i aktivnosti, zbog prirodne potrebe za izmjenama aktivnosti u toj dobi te zbog nedovoljno razvijenog samostalnog rada.

Dužina direktnog rada sa pojedinim razredom zavisi od pojedinih faktora. Ti faktori su: uzrasna dob učenika, sklop nastavnih i metodskih jedinica, metode, oblici i sredstva rada, tipovi nastavnih časova, težina i složenost nastavne građe koja se obrađuje, materijal koji je nastavnik pripremio za svaki razred za taj čas i tako dalje.

U svakom pripremanju za čas nastavnik daje okvire vremena potrebnog za smjenu direktnog i indirektnog rada koji je determinisan navedenim faktorima, ali je i promjenljiv. U zavisnosti od situacije na času, nastavnik može da izmjeni te vremenske okvire. Nikada se ne može tačno predvidjeti vrijeme svake etape časa, a u prvom redu vremenski okvir indirektnog rada. „Poželjno je da svaki čas ima što više faza i da su učenici što više angažovani u svakoj fazi časa“ (Ćatić i Ramić, 1998).

Poželjno je da na početku časa, oko dvije minute, nastavnik direktno radi sa svim razredima i da odmah neke razrede upućuje u samostalan ili individualan rad. Obično u etapi sugerije o kom se predmetu radi, podsjeti ih šta su prethodni čas radili i zadaje im zadatke za samostalan rad. Taj zadatak može biti kraći ili duži. Mogu potražiti naslov lekcije, pročitati je i razmisliti, ako je kraći tekst i pročitati više puta.

„Rad u kombinovanom odjeljenju zahtjeva veliku spremnost i snalažljivost nastavnika u organizaciji rada da bi nastavno vrijeme za sve učenike bilo potpuno iskorišteno. Bitno je da u svakom trenutku budu svi učenici angažovani, da samostalan rad jednog razreda omogućuje nastavniku direktan rad s drugim razredima, da se ravnomjerno izmjenjuje po razredima direktan i samostalan rad, da se postiže maksimalna efikasnost direktnog i indirektnog rada, da se iskoriste olakšice svuda gdje je to moguće, a da se pri tom respektuju specifične razlike nastavnog plana i programa po razredima“ (Šimleša, 1978: 373).

U odjeljenju sa više razreda, tri ili četiri, još je veći problem kod smanjivanja i broja faza. Neki razredi imaju više, a neki manje faza. Obično veći razredi imaju manji broj faza i one ne traju tako jednako pošto su stariji razredi sposobniji za samostalan rad, oni duže rade samostalno i imaju manje faza.

Kod rada sa dva razreda moguća je smjena više faza, u zavisnosti od prirode gradiva i zadataka koje nastavnik želi da ostvari. Prema opštem mišljenju, prva faza može trajati 10–15 minuta. Jedan razred samostalno radi npr. na rješavanju zadataka iz matematike, na čitanju i podvlačenju nepoznatih riječi, na čitanju teksta i sastavljanju pitanja, te odgovaranju na njih. Ovakav rad može se organizovati individualno, po parovima i po grupama. Drugi razred je za to vrijeme pod direktnim nadzorom nastavnika.

U sledećoj fazi, dolazi do rotacije razreda, to jest razred koji je u prvoj fazi radio direktno sad radi indirektno i obratno. Ova faza traje oko 15–20 minuta. U zadnjoj fazi opet dolazi do rotiranja razreda i razred koji je radio pod nadzorom nastavnika u prethodnoj fazi samostalno radi na kraćim zadacima. Ovakav rad trebalo bi da traje 15–20 minuta. Broj smjena i dužina faza mogu da se mijenjaju u zavisnosti od mnogih faktora koje smo naveli, ali trebalo bi nastojati da ih bude najmanje tri. U direktnom radu nastavnik bi trebalo da provjeri rezultate samostalnog rada učenika, da ispravi greške, pohvali i ocjeni učenike, te da objasni nepoznato i nejasno.

Kao najveće probleme u organizaciji indirektno (posredne) nastave, Bognar (1982) navodi neorganiziranje i nefunkcionalnost indirektno nastave, te vremensku neusklađenost direktno i indirektno nastave. On navodi da je neorganiziranje indirektno nastave

karakteristično za nastavnike početnike, te da zbog toga učenici jednog razreda nemaju svoj zadatak, najčešće u uvodnom dijelu. Nefunkcionalnost se pojavljuje kada učenici dobiju zadatak koji nije u skladu s vaspitno-obrazovnim zadacima, a tako je i nastao „neadekvatan naziv za indirektnu nastavu – 'tihi rad' po kojemu se može zaključiti da je važno samo to da djeca budu tiho“ (Bognar, 1982: 30). Neusklađenost direktne i indirektno nastave problem je koji nastaje kada nastavnik ne predvidi vrijeme trajanja svih aktivnosti, a Bognar (1982) ističe kako se to pojavljuje i kada nastavnik zbog nepoznavanja učenika zada previše zadataka ili prezahtjevne zadatke.

Važno je izbjegavati organizaciju rada u kojoj jedan razred cijeli nastavni sat radi samostalno dok učitelj neposredno radi s drugim razredom.

Neprestana izmjena direktne i indirektno nastave između dva ili više razreda zahtijeva od nastavnika veći psihički angažman. On mora posjedovati „veliku stručnost i umješnost i u racionalizaciji vremena, prostora, nastavnih izvora i pomagala, a i u rasporedu nastavnih sadržaja i socijalnih oblika“ (Lučić i Matijević, 2004: 207).

3.3. Uslovi uspješnog izvođenja časa

Prvi uslov za uspješnu realizaciju časa jeste jasno formulisanje ciljeva. Odmah po ulasku u učionicu, nastavnik saopštava usmeno ili pismeno zadatke učenicima koji će raditi samostalno, a sa učenicima sa kojima radi direktno saopštava cilj rada pri čemu ih treba zainteresovati za rad, probuditi pažnju i povećati radnu angažovanost. Radna angažovanost i raspoloženje, a samim tim i pažnja biće veća ako učenici uvide praktični značaj i potrebu rješavanja određenog zadatka za njih same. Bez interesa za rad nema ni pažnje ni radne angažovanosti, a samim tim neće biti ni uspjeha u radu, što je cilj svakog rada, pa prema tome i rada u nastavi.

Uspješna realizacija časa zavisi od prvih minuta na času, to jest od saopštavanja cilja rada i probuđivanja zainteresovanosti, pažnje i radne aktivnosti učenika. Kao što je prvi minut na času bitan za uspješno realizovanje časa i zadnji minut takođe ima veliki uticaj na realizaciju časa. Ni jedan čas se ne može završiti dok se ne obavi kontrola samostalnog rada i ne zada zadaća, jer učenici ne bi imali povratnu informaciju o svom radu niti bi se trudili da tačno urade i samostalan rad ne bi imao svrhu ni korist.

Prema Čatiću i Ramiću (1998), rad u kombinovanim odjeljenjima je teži od rada u jednorazrednim („čistim“) odjeljenjima zbog niza organizacionih i pedagoško-metodičkih specifičnosti. Ove specifičnosti imaju veliki uticaj kako na pripremanje nastavnika za rad, tako i na organizaciju i izvođenje nastavnog časa, metod i cjelokupni vaspitno-obrazovni proces, a samim tim i na rezultate rada.

Pred nastavnika se postavlja zahtjev da opšte didaktičke principe i postupke prilagođava specifičnim uslovima nastavnog rada (izbor sadržaja, odabiranje nastavnih formi i oblika, korištenje metodičkih postupaka u nastavnom procesu). Ovdje je riječ o primjeni postojećih metoda i didaktičkih postupaka u specifičnim uslovima, jer u predagoškoj teoriji i praksi ne postoje specifične metode rada u kombinovanim odjeljenjima.

Tokom pripremanja, organizovanja i izvođenja vaspitno-obrazovnog procesa u kombinovanim odjeljenjima, mora se voditi računa o osposobljavanju učenika za samostalan rad. Osposobljavanje učenika za samostalan rad prolazi kroz tri perioda: prvi koraci u samostalnom radu, izgrađivanje vještina, izgrađivanje navika. Učenici moraju da uoče potrebu i interesovanje za izgrađivanje date navike, da uoče njen značaj za sebe lično. Kada to uoče sami će nastojati da što prije ovladaju takvom navikom. <https://image2.slideserve.com/4552861/samostalni-rad-u-enika-i-racionalisanje-rada-u-kombinovanom-odjeljenju4-1.jpg>

Nastavnik treba da izvrši kontrolu samostalnog rada. Kontrola ukazuje na to u kojoj mjeri su učenici uspjeli da završe postavljene zadatke, da li su završili sve ono što bi i pod njegovim neposrednim rukovođenjem uradili, dokle su došli i odakle treba dalje nastaviti. Nastavnik ne treba da prelazi na rad u narednu fazu dok ne izvrši kontrolu rada iz prethodne faze. Ukoliko se na ovo ne obrati pažnja, obrazovni rad će biti neefikasan.

Znatan dio vremena u nastavnom procesu učenici provode radeći samostalno na određenim zadacima, nastavnik mora nastojati da stalno usavršava i unapređuje tu formu nastavnog rada i usklađuje je sa specifičnostima svoga odjeljenja. Uspjeh samostalnog rada zavisi od izbora i doziranja zadataka za samostalan rad. Veoma je važno da ti zadaci proizilaze iz prethodno obrađenog sadržaja, te da njihovim radom učenici samo nastave direktan rad nastavnika.

Zadaci za samostalan rad moraju biti primjereni i po strukturi pristupačni učeničkim znanjima i sposobnostima. Nastavnik mora da predvidi različite oblike samostalnog rada što će doprinijeti stvaranju većeg interesovanja za samostalan rad, a odstraniti monotonost i dosadu iz nastavnog procesa.

„Biti učenik u višerazrednom kombiniranom odjelu znači zajedničko sjedenje s više razreda u jednoj učionici, znači međusobnu suradnju, poštivanje pravila, pružanje pomoći i zajedničko otklanjanje mogućih smetnji“ (Lučić i Matijević, 2004: 39).

Samo dobro organizovan samostalan rad učenika, odmjerena i izbor nastavnog sadržaja, doprinose racionalizaciji rada u kombinovanom odjeljenju i obezbjeđuju realizovanje vaspitno-obrazovnih ciljeva i zadataka.

4. Pregled kombinovanih odjeljenja razredne nastave na području grada Gradačca

U našem obrazovnom sistemu kombinovana odjeljenja nisu novost, ali je činjenica da su ranije organizovana uglavnom u ruralnim sredinama, najčešće u područnim školama, za djecu u nižim razredima (razredna nastava).

Danas kombinovana odjeljenja postoje i u nekim centralnim školama grada Gradačca, pošto je osnovni kriterij za njihovo formiranje broj učenika. Riječ je još uvijek uglavnom o centralnim školama u ruralnim sredinama, ali već postoji potreba formiranja kombinovanih odjeljenja i u centralnim školama u urbanim sredinama.

Tabela 1. Prikaz kombinovanih odjeljenja razredne nastave na području grada Gradačca, u školskoj 2019/20. godini (podaci preuzeti sa web stranice Ministarstva obrazovanja i nauke TK-a: <https://montk.gov.ba/>)

ŠKOLA	CENTRALNA		PODRUČNE		UKUPNO ODJELJENJA	% KO
	ČO	KO	ČO	KO		
„Ivan Goran Kovačić“ Gradačac	14	0	0	4	18	22,22 %
„Hasan Kikić“ Gradačac	4	0	4	4	12	33,33 %
„Safvet-beg Bašagić“ Gradačac	13	0	4	4	21	19,04 %
„Musa Ćazim Ćatić“ Zelinja	2	1	4	3	10	40,00 %
„Edhem Mulabdić“ Međeđa	4	0	4	2	10	20,00 %
„Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak“ Srnice	0	2	4	3	9	55,55 %
„Hamdija Kreševljaković“ Kamberi	6	0	0	0	6	0
UKUPNO	43	3	20	20	86	26,74 %

Skraćenice:

ČO – čisto odjeljenje

KO – kombinovano odjeljenje

Iz Tabele 1 možemo vidjeti da na području grada Gradačac postoji sedam osnovnih škola, tri gradske i četiri prigradske. Kombinovanih odjeljenja najviše ima u prigradskim školama u Srnica 55,55 % i Zelinji 40,00 %, a slijede ih škola „Hasan Kikić“ sa 33,33 %, „Ivan Goran Kovačić“ 22,22 %, „Edhem Mulabdić“ 20,00 % i „Safvet-beg Bašagić“ sa 19,04 %. Ukupan broj odjeljenja razredne nastave u školama na području Gradačca je 86 odjeljenja, od toga 63 ili 73,25 % čistih odjeljenja i 23 ili 26,74 % kombinovanih odjeljenja.

Iz navedenih podataka, možemo zaključiti da skoro svaki treći nastavnik razredne nastave radi u kombinovanom odjeljenju. Prema ovim podacima, možemo vidjeti da se broj kombinovanih odjeljenja ne smije zanemariti.

5. Zaključna razmatranja

Broj učenika u našoj zemlji konstantno pada, pa je vjerojatno da će mnogo više kombinovanih odjeljenja biti u godinama koje dolaze. Demografska slika naše zemlje veoma je loša, a razlozi su mnogobrojni: natalitet je niži od mortaliteta, recesija, loši životni uslovi, neprestana migracija mladog i obrazovanog stanovništva. Svi ovi problemi utiču i na smanjenje broja učenika u školama.

Opadanjem broja učenika, javlja se problem koji dovodi do zatvaranja područnih škola, jer je jednostavnije za dvoje, troje učenika organizirati prijevoz do druge škole. Zatvaranje područnih škola nije problem samo za učenike koji će morati putovati, već i za tu sredinu, jer prestanak rada škole znači propadanje školske zgrade, nemogućnost daljnjeg života mladih ljudi koji odlaze u veća mjesta. Osim smanjenog broja učenika, takve područne škole povezane su i s problemima nastavnika koji su najčešće pripravnici ili putnici. Nastavnici ostaju u tim školama sve dok ne pronađu mjesto u centralnoj školi ili u većim naseljima. Područne škole nemaju direktora / direktoricu, pa je potrebno u toj školi imenovati nastavnika / nastavnicu koji će donekle obavljati pedagoško vođstvo, brinuti o životu i odgojno-obrazovnoj djelatnosti škole i ujedno osiguravati potrebne nastavne izvore za odgojno-obrazovni proces.

LITERATURA

- Bognar, L. (1982). *Nastava u područnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bognar, L. (1986). *Igra u nastavi u početku školovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bognar, L., i Matijević, M. (2005). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ćatić, R., i Ramić, O. (1998). *Osnovnoškolska pedagogija*. Zenica: Pedagoška akademija.
- Lučić, K., Matijević, M. (2004). *Nastava u kombiniranim odjelima. Priručnik za učiteljice i učitelje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Markovac, J. (2001). *Metodika početne nastave matematike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matijević, M., Radovanović, D. (2011). *Nastava usmjerena na učenika*. Zagreb: Školske novine.
- Petrović, Đ. (2010). „Poticanje kreativnosti u kombiniranom razrednom odjelu“. *Život i škola*, 56(24), 267–281.
- Šimleša, P. (1973). *Pedagogija*. Zagreb: Pedagoško – književni zbor.

Web stranice

Pedagoški standardi i opši normativi za osnovni odgoj i obrazovanje

<http://www.vladatk.kim.ba/Ministarstva/MONKS/ps/OsnovneSkolePedagoskiStandardi2005.pdf>

Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju TK <https://www.paragraf.ba/propisi/tuzlanskog-kantona/zakon-o-osnovnom-odgoju-i-obrazovanju.html>

Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju RS <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-osnovnom-vaspitanju-i-obrazovanju-RS.pdf>

Web stranica Vlade TK <http://www.vladatk.kim.ba/>

Esma Hasanbašić, M.Sc.
Azima Biberkić, B.A.

THE WORK OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN COMBINED CLASSROOMS

Summary

This paper systematizes the existing knowledge in theory and practice regarding the specifics of work in the combined classrooms. We are witnessing that nowadays the number of students in schools is decreasing in many-especially rural areas, and the need for organizing classes in such classrooms is growing.

Teaching in the combined classroom is more complex and difficult than working with one class. It requires much more time for teachers to prepare, more resources, the application of different methods and techniques and didactic-methodological knowledge of teachers. In our pedagogical theory, as well as in the faculties, there is no concern for proper training of primary school teachers for work in the combined class.

The paper presents the number of combined classrooms in primary schools in Gradačac. From the above presentation, it can be seen that every third teacher (or 26.74 % of teachers) works in the combined classroom, which shows us that it is highly important for future primary school teachers to get better training for working in such classrooms.

Key words: school, combined classroom, teacher, student, organization, work.